
Jasmina Aleksić¹

UTICAJ KONCENTRACIJE FE I VITAMINA D NA TIROIDNU FUNKCIJU I TIROIDNU AUTOIMUNOST

Razmatranje autoimunosti kao uzroka bolesti počelo je kada i sama imunologija, 1901. godine, sa Erlihovim pojmom *Horror autotoxicus*. Tri godine kasnije opisano je hladno autoantitelo autohemolizin, zaslužno za paroksizmalnu hemoglobinuriju, ali bez da je oformljen ikakav trajan koncept autoimunosti kao uzročnika ove bolesti. Erlihova doktrina doduše nije pomogla u prihvatanju koncepta autoimunosti, kao ni okrenutost imunologije u tom periodu prema spoljnim uzročnicima umesto unutrašnjim. Između 1915. i 1945. godine imunologija se okrenula drugim poljima istraživanja, iako su rađene studije vezane za autoimunost, a 1945. godine dolazi do ekspanzije istraživanja autoimunosti. Pojam je opšteprihvaćen tek oko 1965. godine (1).

Autoimune bolesti predstavljaju spektar bolesti uzrokovanih zapaljenjem, usled produkcije autoantitela i posledičnog citotoksičnog delovanja T limfocita. Podaci ukazuju na razlike u prevalenciji autoimunih bolesti između Evrope, Severne Amerike, Australije i Novog Zelanda (definisano kao zona 1) i Azije, Bliskog istoka, Kariba i Južne Amerike (zona 2) (2). U većini autoimunih bolesti žene čine >85% bolesnika. Samo u nekim autoimunim bolestima sa prezentacijom u detinjstvu, kao što je dijabetes melitus tip 1, rizik od obolevanja je podjednak za oba pola. Postoje tri pika za nastupanje autoimunih bolesti: između 8. i 10. godine (juvenilni reumatoidni artritis, DM tip 1), između 33. i 50. godine (mijastenija gravis, multipla skleroza, SLE, skleroderma, Grejvsova bolest) i između 52. i 63. godine (Hašimoto tireoiditis, adultni reumatoidni artritis) (3).

Autoimune bolesti štitne žlezde su najprevalentnije organ-specifične bolesti i zahvataju 2–5% populacije (4), sa velikom varijabilnošću među polovima (5–15% žena, 1–5% muškaraca) (5). Najznačajnija dva entiteta u okviru autoimunih bolesti štitaste žlezde su Hašimoto tireoiditis i Grejvsova bolest. Ove bolesti su posledica gubitka imunološke tolerancije sopstvenih antigena. Dolazi do ćelijskog i humoralnog imunog odgovora protiv antigena štitne žlezde sa reaktivnom infiltracijom T i B limfocitima, proizvodnjom autoantitela i zatim razvijanja kliničkih manifestacija bolesti (6, 7). Ovo

---

¹ Medigroup Bulevar, Dom zdravlja

su bolesti multifaktorijske etiologije, sa kompleksnom interakcijom između faktora sredine i genetske predispozicije (8).

Genetika igra značajnu ulogu u patogenezi autoimunih bolesti štitaste žlezde. Neki od gena zaslužnih za ove autoimune bolesti su zajednički za Hašimoto tireoiditis i Grejvsovu bolest, dok su ustanovljeni i geni koji su specifični za jednu od ove 2 bolesti (9). Asocijacija između HLA gena i ovih bolesti je opštepoznata. To objašnjava neke sličnosti u patološkom nalazu između Hašimoto tireoiditisa i Grejvsove bolesti, jer je u obe bolesti prezentacija zavisna od izvesnih HLA-B i HLA-DR, što sugeriše da su nasledni faktori rizika važni u patogenezi ovih bolesti (10, 11). Pored HLA gena, drugi geni zaslužni za imuni sistem su takođe odgovorni za razvoj kako svih autoimunih bolesti tako i autoimunih bolesti štitne žlezde, što govori u prilog genetske podložnosti autoimunim bolestima. Polimorfizam u određenim alelima CTLA-4 je povezan sa predispozicijom za Hašimoto tireoiditis i Grejvsovu bolest (12–16). U studiji sprovedenoj na 379 pacijenata u Velikoj Britaniji, 42% pacijenata u ispitivanoj grupi je imalo G alel CLA-4 gena, dok je u kontrolnoj grupi taj alel imalo 32% (16). Ova genetska abnormalnost je bila povezana sa stimulacijom proizvodnje tireoidnih antitela i kliničkom prezentacijom autoimunog tireoiditisa u interakciji sa drugim lokusima takođe zaslužnim za genetsku predispoziciju prema ovoj bolesti (6, 13, 16, 17). CD40 se nalazi jedino na folikularnim ćelijama štitne žlezde i na B limfocitima. Polimorfizam ovog gena je povezan sa 20–30% povećanjem translacije iRNK transkripta CD40 kod pacijenata sa autoimunim bolestima štitne žlezde (18). Polimorfizam PTPN22 gena, koji enkodira negativni regulator aktivacije T limfocita, je doveden u vezu kako sa autoimunim bolestima štitne žlezde tako i sa autoimunim bolestima uopšte (9). Abnormalnosti u FOXP3 genu, koji je zaslužan za diferencijaciju T limfocita u Treg ćelije, su dovedene u vezu sa juvenilnom formom Grejvsove bolesti (19). Promene u CD25 genu su takođe povezane sa Grejvosovom bolešću (20).

Iako je veza između genetske podložnosti i faktora iz sredine jasna, mehanizam kojim genetska varijabilnost interreaguje sa sredinskim faktorima u autoimunim bolestima i dalje nije u potpunosti jasna. Skorašnji podaci ukazuju na ulogu epigenetskih mehanizama. Epigenetska modulacija genske ekspresije se može manifestovati promenama u metilaciji DNK, modifikaciji histona (acetilacija, deacetilacija, metilacija), kao i RNK interferencija putem mikroRNK molekula. U skorije vreme, pokazano je da IFN- α indukuje alteraciju u genu za tireoglobulin kroz epigenetske promene u histonima (21). S obzirom na to da se IFN- α sekretuje lokalno tokom virusnih infekcija, to bi moglo da objasni mehanizam kojim bi infekcije mogle da budu okidač za razvijanje autoimunih bolesti štitne žlezde (22). Još jedan epigenetski fenomen opisan u patogenezi autoimunih bolesti štitne žlezde je inaktivacija X hromozoma. Mera inaktivacije X hromozoma je značajan faktor u povećanoj sklonosti žena ka ovim autoimunim bolestima, sudeći po studiji *Yin et al.* (23).

Brojni faktori sredine su povezani sa pojavom autoimunih bolesti štitne žlezde, kao što su niska telesna masa na rođenju, višak joda, deficit selenijuma, stres, pušenje, alergije, izlaganje zračenju, lekovi, virusne ili bakterijske infekcije, kao i fetalni mikrohimerizam (24). Pušenje spada među značajnije faktore okoline vezane za ovu bolest, ako ne i najznačajniji faktor (25). Dim cigareta sadrži cijanid, koji se metaboliše do tiocijanata, koji mogu da remete koncentracije joda u štitnoj žlezdi (26).

Postoje dokaze koji sugerišu da je umešanost infekcija u patogenezi ovih bolesti vrlo značajna. Međutim, čak i nepatogeni mikroorganizmi, normalni stanovnici ljudske mikroflore, indukuju proinflamatorni ili regulatorni imuni odgovor u domaćinu (27). Postoje podaci da su *B. Burgdoferi* i *Y. Enterocolitica* česti okidači tireoidne autoimunosti. Pretpostavlja se da je molekularna mimikrija način na koji ova dva mikroorganizma izazivaju autoimuni odgovor (28, 29). Još neki mikroorganizmi za koje se pretpostavlja da igraju ulogu okidača u autoimunim bolestima štitne žlezde su *H. Pylori*, Koksaki virus, hepatitis C virus i retrovirusi (29).

Iako je jod neophodan za funkcionisanje štitne žlezde, takođe je jedan od najvažnijih izazivača tireoidne disfunkcije. Blagi deficit joda je povezan sa smanjenom prevalencijom Hašimoto tireoiditisa, dok je blagi suficit ovog elementa povezan sa većom prevalencijom ove autoimune bolesti. Potencijalni mehanizmi kojima bi jod mogao da indukuje tireoidnu autoimunost uključuju direktnu stimulaciju imunog odgovora u štitnoj žlezdi, povećanu imunogenost visokojodiranog tireoglobulina i direktan toksični efekat joda na tireocite putem generacije slobodnih radikala (30–32). *Kahaly et al.* su pratili grupu pacijenata sa endemskom strumom koja je primala jod 6 meseci i grupu sa istim stanjem koja je primala T4. Visok titar tireoidnih antitela je pronađen u 16% pacijenata koji su bili na tretmanu jodom. Pošto su prestali da uzimaju jod nivoi antitela su se značajno smanjila i posle 4 godine su bili normalni kod 4 od 6 pacijenata (30).

Najčešća manifestacija zračenja na štitnoj žlezdi je hipofunkcija, kako usled direktne destrukcije žlezde tako i usled stimulacije tireoidnih antitela (29). Autoimune bolesti štitne žlezde su se javljale i kod terapijske primene zračenja (33), kao i kod izlaganja zračenju u životnoj sredini (34). U studiji sprovedenoj na 160 ljudi koji su na radnom mestu bili izloženi radijaciji, 10% njih je ispunjavalo kriterijume za dijagnozu autoimunog tireoiditisa, dok je u kontrolnoj grupi te kriterijume ispunjavalo samo 3,4%. Većem riziku su bili izloženi ispitanici koji su bili izloženi radijaciji više od 5 godina (35).

Mnogi polutanti prisutni u životnoj sredini su se pokazali kao izazivači pojave autoimunih bolesti štitne žlezde (36). Na primer, uočena je visoka prevalenca hipotireoidizma, sa povišenim vrednostima anti-TPO i anti-Tg, kod pojedinaca koji su bili izloženi polibromiranim bifenilima. Bisfenol A, često korišćen u proizvodnji plastike, mogao bi da se vezuje za TSHR kao kompetitivni antagonist T3 (31, 36, 37).

Nekoliko lekova igra ulogu u patogenezi autoimunih bolesti štitne žlezde. IFN- α , IL-2, litijum, amiodaron i visokoaktivna retroviralna terapija su agensi najčešće povezivani sa tireoidnom disfunkcijom (29, 31). Za većinu ovih lekova važi da su pacijenti sa najvećim rizikom za razvijanje autoimunog tireoiditisa, oni koji su pre primene ove terapije već imali povišene nivoe tireoidnih antitela (29, 31, 36). Neki lekovi, kao što je litijum, iako nisu direktni okidači autoimunosti, ubrzavaju autoimune procese interferirajući sintezu tireoidnih hormona. Testiranje funkcije štitne žlezde, kao i merenje titra anti-TPO bi trebalo razmotriti pre uvođenja ovih lekova u terapiju (24).

Mehanizmi kojim bi stres mogao da indukuje tireoidnu autoimunost su indukcija imunosupresije antigen nespecifičnim mehanizmima, verovatno usled efekata kortizola i CRH na imune ćelije, koje je praćeno imunom hiperreaktivnošću i posledičnom autoimunom bolešću štitne žlezde. Veruje se da postpartalni tireoidizam ima sličan mehanizam nastanka. Međutim, za sada nema dokaza koji povezuju stres sa tireoidnom autoimunošću, verovatno jer su stresni događaj i samo oštećenje ove žlezde vremenski odvojeni (29, 31, 36).

Fetalne ćelije su identifikovane u štitnim žlezdama majki koje boluju od autoimunog tireoiditisa. Takve ćelije bi mogle da izazivaju bolest transplantata protiv primaoca (*graft versus host disease*) u štitnoj žlezdi i na taj način bi mogle da igraju značajnu ulogu u patogenezi Hašimoto tireoiditisa (38, 39). Ovakav mehanizam nastanka autoimunosti štitne žlezde je i dalje na nivou hipoteze.

Ove bolesti su uglavnom praćene prisustvom anti-TPO (tireoidna peroksidaza), anti-Tg (tireoglobulin), ili anti-TSH receptor antitela. Postoje i antitela protiv drugih ciljnih antigena (karboanhidraza 2, megalin, T3, T4, Na-I transporter, pendrin), međutim, retko se sreću u praksi (40). Tireoidna peroksidaza je slabo glikozilirani membranski vezan enzim zaslužan za oksidaciju joda i jodiranje tirozil rezidue tireoglobulinskog molekula (41). Anti-TPO antitela zdravih pojedinaca nisu blokirala TPO aktivnost (42), dok su anti-TPO antitela pacijenata sa autoimunim bolestima štitne žlezde uništavala tireocite i inhibisala enzimsku aktivnost TPO kompetitivnom inhibicijom (43). Anti-TPO antitela su češća nego anti-Tg antitela i stoga bolji indikator tireoidne autoimunosti (44). Anti-TPO antitela su i induktor oksidativnog stresa jer smanjuju antioksidativni potencijal (45). Ova antitela, iako deluju citotoksično na tireocite u Hašimoto tireoiditisu, nemaju ustanovljenu ulogu u Grejvsovoj bolesti (46).

Tireoglobulin je veliki (600kDa) glikoprotein koji se sastoji od dimera i u proseku 2–3 molekula T4 i 0,3 molekula T3. Ovaj molekul je heterogen što se tiče sadržaja, glikozilacije i građe. Produkcija antitela protiv Tg može biti indukovana masivnom destrukcijom štitne žlezde, mada visoki nivoi Tg u krvi ne indukuju nužno proizvodnju antitela. Od 40 epitopa na molekulu Tg koji su identifikovani, po nekim autorima 6, a po drugim 1–2, su imunogeni (47, 48). Zdravi pojedinci imaju nizak nivo anti-Tg antitela, uglavnom ispod praga potrebnog za laboratorijsku detekciju. U prisustvu povišenih

serumskih nivoa Tg usled destrukcije tkiva štitne žlezde, promenjena konformacija molekula tireoglobulina usled visokih nivoa I2 i povišenog TSH, abnormalno raste i titar anti-Tg antitela (48). Davanje I2 ispitanicima indukovalo je produkciju anti-Tg antitela kod 8–20% ispitanika, udruženo sa intratireoidnim limfocitnim infiltratom kod nekih pacijenata (49).

Hašimoto tireoiditis je hronična inflamacija štitne žlezde prvi put opisana pre više od 100 godina, ali i dalje ne u potpunosti definisane etiopatogeneze (50). Smatra se najčešćom autoimunom bolešću (51, 52), najčešćim endokrinim poremećajem (53), kao i najčešćim uzrokom hipotiroidizma (54, 55).

Hašimoto tireoiditis je prvi put opisao dr Hakaru Hašimoto 1912. godine, proučavajući uzorke štitastih žlezda 4 sredovečne žene kojima je žlezda izvađena zbog kompresivnih simptoma. Ova bolest je smatrana retkom do pedesetih godina prošlog veka, a sada je najfrekventnija autoimuna bolest, sa incidencom od 1 na 1.000 osoba godišnje, i prevalencom od 8 na 1.000 ako se kao izvor uzimaju revizije naučnih članaka iz oblasti endokrinologije (50), a 46 na 1.000 ako se gledaju samo biohemijski potvrđen tireoiditis i tireoidna antitela (56). Ova autoimuna bolest je i do 8 puta češća kod žena nego kod muškaraca, takođe bela i žuta rasa češće obolevaju od crne (50). Povećan unos joda ishranom su u 2 kineske studije doveli u korelaciju sa povećanim javljanjem Hašimoto tireoiditisa u populaciji (57, 58). U Danskoj su nakon uvođenja obaveznog programa jodiranja soli uvideli povećanje prevalencije povišenih anti-TPO antitela, kao i Hašimoto tireoiditisa (59). Etiološki se ova bolest može podeliti na primarnu i sekundarnu formu.

U primarne tireoiditise spadaju svi slučajevi bez jasne etiologije. Kliničko-patološki gledano, primarni Hašimoto tireoiditis obuhvata 6 entiteta: klasičnu formu (60), fibroznu formu, IgG4 varijantu (61), juvenilnu formu (62), Hašitoksikozu i bezbolni (tihi) tireoiditis (javlja se kao izolovani i postpartalni) (63). Klinički, najčešća manifestacija je uvećanje štitaste žlezde (gušavost), koja ide sa ili bez propratnog hipotiroidizma. Najčešći patološki nalaz je značajna limfocitna infiltracija štitaste žlezde. Primarni Hašimoto tireoiditis se može manifestovati kao izolovana bolest, ali se često može i javiti zajedno sa raznim drugim autoimunim bolestima (dijabetes tip 1, Sjogrenov sindrom), ili bolestima štitne žlezde. Među bolestima štitaste žlezde značajno je spomenuti asocijaciju između primarnog Hašimoto tireoiditisa i papilarnog karcinoma štitne žlezde, koja je između 0,5 i 30%, u zavisnosti od izvora (60, 64).

Sekundarni tireoiditisi su forme ove bolesti sa ustanovljenim etiološkim agensom. Najčešće su jatrogenog porekla, kao posledica terapije imunomodulatornim lekovima (npr. primena interferona- α u terapiji hepatitisa C) (65). Tokom prethodnih 10 godina, razviće antikancerske imunoterapije dovelo je do pojave mnoštva imunski posredovanih bolesti, uključujući i tireoiditis, što se vidi na primeru primene monoklonskih antitela koja blokiraju CTLA-4 (66), kao i na primeru vakcina protiv malignih bolesti (67).

Hašimoto tireoiditis je prototip organ-specifične autoimune bolesti. Često pacijenti sa ovom bolešću ili imaju i druge autoimune bolesti, ili imaju nekog u porodici sa drugim bolestima ove vrste (68), što ukazuje na genetsko poreklo ovih bolesti. Hašimoto tireoiditis (69) i sistemski lupus (70) su prve dve autoimune bolesti za koje je dokazana genetska komponenta ranih sedamdesetih godina prošlog veka, u genima za MHC II klasu proteina. Međutim, u poslednje 4 decenije samo još par gena povezanih sa sklonošću ka tireoiditisu je pronađeno, mada nije ustanovljen mehanizam kojim utiču na pojavu ove bolesti (71).

Kod Hašimoto tireoiditisa zahvaćeni su kako tireociti tako i intersticijum koji okružuje folikule. Klasična forma ove bolesti se uglavnom prezentuje uvećanom, sivkastom štitnom žlezdom, sa karakterističnom intersticijalnom infiltracijom pretežno limfocitima sa nešto plazmocita i makrofaga (50). Limfociti se unutar žlezde organizuju u limfne folikule (tercijarne, ektopične), sa svim strukturnim karakteristikama pravog limfnog folikula. Takođe dolazi do fibroze intersticijuma. Tireociti su u nekim delovima žlezde atrofični, a u drugim uvećani, sa hiperhromatizovanim jedrom i citoplazmom punom mitohondrija (72). Fibrozni tip tireoiditisa je okarakterisan uvećanom, tvrdom i lobuliranom štitastom žlezdom. Fibroza kod ove bolesti ne probija kapsulu, za razliku od Riedelovog tireoiditisa kod kog dolazi do adhezija žlezde za okolne strukture. I u ovom tipu dolazi do hronične inflamacije limfocitima, takođe organizovanim u folikule. U kasnoj fazi bolesti, kao i kod starijih pacijenata fibrozna varijanta se manifestuje kao idiopatski miksedem, gde se tkivo štitne žlezde svede na mali fibrozni pupoljak (50).

IgG4 varijanta je prvi put opisana u Japanu 2009. godine. Patološki je definisana izraženom limfo-plazmocitnom infiltracijom, s tim što u ovoj varijanti bolesti u infiltratu je veliki broj IgG4- produkujućih plazma ćelija (>20 ćelija po vidnom polju). Intersticijalna fibroza nije izražena kao u prethodno opisane dve forme.

Ostale 3 forme (juvenilna, Hašitoksikoza, bezbolni tireoiditis) retko iziskuju tireoidektomiju, stoga nema mnogo patohistoloških uzoraka uzetih od pacijenata sa ovim tipovima bolesti. Imaju karakteristike slične ostalim oblicima, s tim što je fibroza blaža i nije toliko česta pojava limfnih folikula.

Dijagnoza Hašimoto tireoiditisa se postavlja na osnovu kliničkih odlika, prisustva serumskih antitela protiv tireoidnih antigena (anti-TPO, anti-TG), kao i nalaza ultrazvuka štitne žlezde. Dodatne potrage koje se ređe rade, ali doprinose u boljoj dijagnostici su scintigrafija štitne žlezde radi detekcije preuzimanja (*uptake*) radioaktivnog izotopa joda u štitnoj žlezdi, kao i citološko ispitivanje tireoidnog aspirata (50).

Manifestacije Hašimoto tireoiditisa variraju u skladu sa prirodom same bolesti. U početku, pacijenti mogu imati hipertireoidne simptome, uzrokovane inicijalnom destrukcijom tireoidnih ćelija i posledičnim oslobađanjem tireoidnih hormona u krvotok. Kada se izmetabolišu oslobođeni hormoni, usled destrukcije tireocita, dolazi do

hipotireoidizma. Simptomi hipotireoidizma su podmukli, varijabilni i mogu zahvatiti gotovo svaki organ ili sistem organa u telu.

Od kožnih manifestacija javlja se suva koža, posebno ekstenzornih strana šaka i stopala, bleđa koža usled nakupljanja dermalnih mukopolisaharida i posledičnog većeg zadržavanja vode, kao i miksedem u težim oblicima ove bolesti. Rast kose je usporen, i kosa je često krhka i suva. Alopecija je takođe relativno česta manifestacija. Periferni vaskularni otpor može pasti i do 60%, a minutni volumen može se smanjiti i do 50%. Može doći i do bradikardije. Umor, dispneja u naporu, kao i netolerancija napora se javljaju usled ograničene plućne i srčane rezerve, kao i usled mišićne slabosti. Rani simptomi mogu podrazumevati konstipaciju, umor, suhu kožu, kao i povećanje telesne mase. U kasnijim fazama bolesti dolazi do netolerancije hladnoće, smanjenog znojenja, perifernih neuropatija, manjka energije, depresije, demencije, gubitka pamćenja, grčeva mišića, bola u zglobovima, gubitka kose, apneje, menoregija, kao i kompresivnih simptoma u predelu vrata zbog uvećanja štitaste žlezde i promuklosti. Pri pregledu treba obratiti pažnju na hladnu i suhu kožu, periorbitalne edeme, krhke nokte, bradikardiju, odloženu fazu relaksacije tetivnog refleksa, povećan krvni pritisak, usporen govor, ataksiju i makroglosiju (73).

Vitamin D je steroidni molekul koji se uglavnom proizvodi u koži, koji reguliše ekspresiju velikog broja gena (74). Postoje dve forme vitamina D, vitamin D3 (holekalciferol) i vitamin D2 (ergokalciferol). Holekalciferol se proizvodi u koži nakon izlaganja UVB zračenju, mada se može naći i u nekim namirnicama, kao što su neke masnije ribe, dok ergokalciferol proizvode biljke i gljive (75, 76). Vitamin D se iz digestivnog trakta inkorporira u hilomikrone, koji dospevaju u limfatički sistem, pa zatim u vensku krv. Ovaj vitamin, bilo da je iz kože ili iz ishrane, je biološki inertan dok ne prođe svoju prvu hidrosilaciju u jetri kada nastaje 25(OH)D. Vitamin D zahteva još jednu hidrosilaciju u bubrezima, kada nastaje biološki aktivna forma vitamina D 1,25(OH)₂D (77). Ovaj aktivni oblik vitamina D stimuliše intestinalnu apsorpciju kalcijuma. Bez vitamina D samo 10–15% kalcijuma i oko 60% fosfora je apsorbovano iz hrane (77, 78).

Receptor za vitamin D se nalazi u gotovo svim tkivima i ćelijama u telu. 1,25(OH)₂D ima širok raspon efekata u organizmu, kao što je inhibicija ćelijske proliferacije, indukcija terminalne diferencijacije ćelija, inhibicija angiogeneze, stimulacija produkcije insulina i inhibicija produkcije renina (79–81). Biološki aktivna forma vitamina D je odgovorna za aktivaciju i supresiju između 200 i 500 gena, što čini oko 3% ljudskog genoma (82). Glavna uloga vitamina D je regulacija koštanog metabolizma i regulisanje homeostaze kalcijuma i fosfora. Skorašnja istraživanja su pokazala da bi vitamin D deficijencija, koja je široko rasprostranjena, mogla da ima i manifestacije mimo koštanog sistema, u vidu autoimunih bolesti, tumora, metaboličkih sindroma, itd (74, 83, 84). Niski serumski nivoi vitamina D su takođe povezani sa autoimunim bolestima štitne žlezde, kao što su Hašimoto tireoiditis i Grejvsova bolest (82, 85, 86).

Autoimune bolesti štitne žlezde su izazvane kombinacijom genetske predispozicije i okidača iz okoline (jod, selen, lekovi, pušenje, infekcije, stres). Za ove bolesti je karakteristična limfocitna infiltracija štitne žlezde i proizvodnja specifičnih antitireoidnih antitela (87, 88). U genetski predisponiranim osobama disrupcija imuno-endokrinih interakcija faktorima iz okoline dovodi do disbalansa između Th1 i Th2 imunog odgovora. To rezultira Th1 ćelijama posredovanom autoimunom reakcijom sa destrukcijom tireocita i hipotireoidizmom u Hašimoto tireoiditisu, a hiperreaktivnim Th2-posredovan humoralni odgovor usmeren na TSH receptor sa stimulatornim antitelima dovodi do hipertireoidizma u Grejvsovoj bolesti (87).

Vitamin D igra značajnu ulogu u modulaciji imunog odgovora, pojačavajući nativni, a inhibišući stečeni imuni odgovor (75, 89). Većina imunih ćelija, pre svega T limfociti, B limfociti, APC kao što su dendritske ćelije i makrofazi imaju VDR (vitamin D receptor) i 1α -hidroksilazu (75, 76, 90). Na nivou antigen prezentujućih ćelija, $1,25(\text{OH})_2\text{D}$ inhibira površinsku ekspresiju proteina MHC II klase i stimulatornih molekula i sprečava diferencijaciju i maturaciju dendritskih ćelija, kao i njihovu aktivaciju i preživljavanje, što dovodi do smanjenje prezentacije antigena i t ćelijske aktivnosti. Takođe, $1,25(\text{OH})_2\text{D}$ posredno inhibira produkciju IL-12 i IL-23, a pospešuje oslobađanje IL-10. Stoga, $1,25(\text{OH})_2\text{D}$ indirektno pomera balans imunog odgovora od Th1 i Th17 imunog odgovora, do Th2 imunog odgovora (90, 91). $1,25(\text{OH})_2\text{D}$ inhibira proliferaciju, diferencijaciju i produkciju citokina (IL-2 i interferon- γ) Th1 ćelija, kao i Th-17 citokina (IL-17 i IL-21), ali takođe pospešuje produkciju antiinflamatornih Th2 citokina (IL-3, IL-4, IL-5 i IL-10). Aktivni oblik vitamina D takođe inhibira proliferaciju B limfocita i njihovu diferencijaciju u plazma ćelije, suzbija sekreciju imunoglobulina (IgG i IgM), sprečava stvaranje memorijskih B limfocita i indukuje apoptozu B limfocita (75, 76, 89–92). Sposobnost $1,25(\text{OH})_2\text{D}$ da suzbije stečeni imuni sistem pomaže razvijanju imune tolerancije i ispostavila se blagotvornom u brojnim autoimunim bolestima (75, 76).

Gvožđe je važan mikronutrijent za održavanje ćelijske energije i metabolizma (93). Gvožđe je široko rasprostranjeno na Zemlji i esencijalna je komponenta svakog živog organizma (94, 95). Uprkos širokoj rasprostranjenosti ovog elementa, gvožđe je često ograničujući faktor u okolini (96). Ovaj naizgled paradoks je posledica osobine gvožđa da u kontaktu s kiseonikom formira okside, koji su veoma nerastvorljivi i stoga nedostupni za apsorpciju od strane živog sveta. Razni celularni mehanizmi su razvijeni kako bi gvožđe iz okoline moglo da se iskoristi u biološki korisnom obliku. Siderofore koje sekretuju mikroorganizmi (97), kao i mehanizmi za redukciju gvožđa iz nerastvorljivog trovalentnog u rastvorljivi dvovalentni oblik u nekim kvasnicama (98) su dobri primeri gorepomenutih ćelijskih mehanizama.

Gvožđe se u ishrani javlja u 2 oblika: Hem i non-Hem. Primarni izvor Hem gvožđa su hemoglobin i mioglobin iz mesa i ribe, dok je non-Hem gvožđe prisutno u žitaricama, legumima, voću i povrću. Hem gvožđe ima bolju iskoristljivost iz hrane

(15–35%) nego non-Hem gvožđe (2–20%) (99). Doduše, u ishrani je non-Hem gvožđe prisutno u većoj meri, stoga, bez obzira na njegovu lošu iskoristljivost, više gvožđa u ovom obliku se unese u organizam nego u Hem obliku (100).

Deficijencija gvožđa se manifestuje kao nisko serumsko gvožđe i niži nivoi feritina. Smatra se za najčešći nutritivni deficit i može dovesti do nepoželjnih efekata na tireoidni metabolizam u ženama u reproduktivnoj dobi, kao i trudnicama (101, 102). Istraživanja su pokazala da deficit gvožđa negativno utiče na tireoidnu funkciju tako što interferira transport kiseonika ili utiče na aktivnost tireoidne peroksidaze (103, 104). Deficit gvožđa po nekim studijama duplira rizik od razvijanja hipotireoidizma (105, 106). Treba naglasiti da te studije nisu ispitivale povezanost između deficita gvožđa i tireoidne autoimunosti.

Što se tiče uticaja deficita gvožđa na nivoe antitela na tireoidne antigene (anti-TPO, anti-Tg, anti-TSH), jedne studije govore da se kod ispitanika sa deficitom ovog mikronutrijenta češće vidi prisustvo ovih antitela (107), dok druge govore da se čak kod ispitanika sa deficitom rede viđaju antitireoidna antitela (108). Retke su studije koje pokazuju asocijaciju između tireoidne autoimunosti i deficita gvožđa (109, 110). Studije sprovedene na pacovima su pokazale da deficit gvožđa smanjuje serumske koncentracije tireoidnih hormona tako što smanjuje aktivnost hepatičke tiroksin dejodinaze, remeti perifernu konverziju T4 u T3 i smanjuje odgovor TSH na TRH (111). Pretpostavlja se da deficit gvožđa utiče na fidbek tireoidnih hormona, stimulišući hipofizu da sekretuje TSH. Takođe, gvožđe igra važnu ulogu u normalnom funkcionisanju tireoperoksidaze (TPO), hem-zavisnog proteina. Gvožđe takođe učestvuje u pospešivanju dejstva joda u štitastoj žlezdi (112, 113). Feritin se vrlo često koristi kao marker periferne rezistencije na tireoidne hormone (114).

Literatura

1. Mackay IR. Travels and travails of autoimmunity: A historical journey from discovery to rediscovery. *Autoimmunity Reviews*. 2010 Mar; 9(5).
2. Cooper GS, Bynum MLK, Somers EC. Recent insights in the epidemiology of autoimmune diseases: improved prevalence estimates and understanding of clustering of diseases. 2009; 33(3–4): 197–207.
3. Cooper GS, Stroehla BC. The epidemiology of autoimmune diseases. *Autoimmun Rev*. 2003; 2(3): 119–25.
4. Simmonds MJ, Gough SCL. Unravelling the genetic complexity of autoimmune thyroid disease: HLA, CTLA-4 and beyond. *Clin Exp Immunol*. 2004; 136(1): 1–10.
5. Dayan CM, Daniels GH. Chronic autoimmune thyroiditis. *N Engl J Med*. 1996; 335(2): 99–107.
6. Tomer Y, Davies TF. Searching for the autoimmune thyroid disease susceptibility genes: from gene mapping to gene function. *Endocr Rev*. 2003; 24(5): 694–717.

7. Anaya JM, Castiblanco J, Rojas-Villarraga A, Pineda-Tamayo R, Levy RA, Gómez-Puerta J, et al. The multiple autoimmune syndromes. A clue for the autoimmune tautology. *Clin Rev Allergy Immunol.* 2012; 43(3): 256–64.
8. Anaya JM, Rojas-Villarraga A, García-Carrasco M. The autoimmune tautology: from polyautoimmunity and familial autoimmunity to the autoimmune genes. *Autoimmune Dis;* 2012.
9. Thyroid disease and autoimmune diseases - Autoimmunity - NCBI Bookshelf.
10. Ban Y, Davies TF, Greenberg DA, Concepcion ES, Tomer Y. The influence of human leucocyte antigen (HLA) genes on autoimmune thyroid disease (AITD): results of studies in HLA-DR3 positive AITD families. *Clin Endocrinol (Oxf).* 2002.
11. Kologlu M., Fung H., Darke C., Richards CJ, Hall R., McGregor AM. Postpartum thyroid dysfunction and HLA status. *Eur J Clin Invest.* 1990; 20(1): 56–60.
12. Kotsa K, Watson PF, Weetman AP. A CTLA-4 gene polymorphism is associated with both Graves disease and autoimmune hypothyroidism. *Clin Endocrinol (Oxf).* 1997; 46(5): 551–4.
13. Villanueva R, Greenberg DA, Davies TF, Tomer Y. Sibling recurrence risk in autoimmune thyroid disease. *Thyroid.* 2003; 13(8): 761–4.
14. Yanagawa T, Hidaka Y, Maraes VG, Soliman M, Degroot LJ. CTLA-4 gene polymorphism associated with Graves' disease in a Caucasian population. *J Clin Endocrinol Metab.* 1995; 80(1): 41–5.
15. Kacem HH, Rebai A, Ayadi H, Farid NR. The genetics of autoimmune thyroid disease. *J Clin Endocrinol Metab.* 2002; 87(12): 115–28.
16. Heward JM, Allahabadi A, Armitage M, Hattersley A, Dodson PM, Macleod K, et al. The development of Graves' disease and the CTLA-4 gene on chromosome 2q33. *J Clin Endocrinol Metab.* 1999; 84(7): 2398–401.
17. Vieland VJ, Huang Y, Bartlett C, Davies TF, Tomer Y. A multilocus model of the genetic architecture of autoimmune thyroid disorder, with clinical implications. *Am J Hum Genet.* 2008; 82(6): 1349–56.
18. Jacobson EM, Concepcion E, Oashi T, Tomer Y. A Graves' disease-associated Kozak sequence single-nucleotide polymorphism enhances the efficiency of CD40 gene translation: a case for translational pathophysiology. *Endocrinology.* 2005; 146(6): 2684–91.
19. Tomer Y, Menconi F, Davies TF, Barbesino G, Rocchi R, Pinchera A, et al. Dissecting genetic heterogeneity in autoimmune thyroid diseases by subset analysis. *J Autoimmun.* 2007; 9(2–3): 69–77.
20. Brand OJ, Lowe CE, Heward JM, Franklyn JA, Cooper JD, Todd JA, et al. Association of the interleukin-2 receptor alpha (IL-2Ralpha)/CD25 gene region with Graves' disease using a multilocus test and tag SNPs. *Clin Endocrinol (Oxf).* 2007; 66(4): 508–12.
21. Stefan M, Jacobson EM, Huber AK, Greenberg DA, Li CW, Skrabanek L, et al. Novel variant of thyroglobulin promoter triggers thyroid autoimmunity through an epigenetic interferon alpha-modulated mechanism. *J Biol Chem.* 2011; 286(36): 31168–79.
22. Hasham A, Tomer Y. Genetic and epigenetic mechanisms in thyroid autoimmunity. *Immunol Res.* 2012; 54(1–3): 204–13.

23. Yin X, Latif R, Tomer Y, Davies TF. Thyroid epigenetics: X chromosome inactivation in patients with autoimmune thyroid disease. *Ann N Y Acad Sci.* 2007; 1110: 193–200.
24. Prummel MF, Strieder T, Wiersinga WM. The environment and autoimmune thyroid diseases. *Eur J Endocrinol.* 2004; 150(5): 605–18.
25. Bahn RS. Graves' ophthalmopathy. *N Engl J Med.* 2010; 362(8): 726–38.
26. Pearce EN, Braverman LE. Environmental pollutants and the thyroid. *Best Pract Res Clin Endocrinol Metab.* 2009; 23(6): 801–13.
27. Mori K, Yoshida K. Viral infection in induction of Hashimoto's thyroiditis: A key player or just a bystander? *Current Opinion in Endocrinology, Diabetes and Obesity.* 2010 Oct; 17(5): 418–24.
28. Benvenga S, Santarpia L, Trimarchi F, Guarneri F. Human thyroid autoantigens and proteins of *Yersinia* and *Borrelia* share amino acid sequence homology that includes binding motifs to HLA-DR molecules and T-cell receptor. *Thyroid.* 2006; 16(3): 225–36.
29. Eschler DC, Hasham A, Tomer Y. Cutting edge: the etiology of autoimmune thyroid diseases. *Clin Rev Allergy Immunol.* 2011; 41(2): 190–7.
30. Kahaly GJ, Dienes HP, Beyer J, Hommel G. Iodide induces thyroid autoimmunity in patients with endemic goitre: a randomised, double-blind, placebo-controlled trial. *Eur J Endocrinol.* 1998; 139(3): 290–7.
31. Burek CL, Talor M v. Environmental triggers of autoimmune thyroiditis. *J Autoimmun.* 2009; 33(3–4): 183–9.
32. Walsh JP, Ward LC, Burke V, Bhagat CI, Shiels L, Henley D, et al. Small changes in thyroxine dosage do not produce measurable changes in hypothyroid symptoms, well-being, or quality of life: results of a double-blind, randomized clinical trial. *J Clin Endocrinol Metab.* 2006; 91(7): 2624–30.
33. Dunkelmann S, Wolf R, Koch A, Kittner C, Groth P, Schuemichen C. Incidence of radiation-induced Graves' disease in patients treated with radioiodine for thyroid autonomy before and after introduction of a high-sensitivity TSH receptor antibody assay. *Eur J Nucl Med Mol Imaging.* 2004; 31(10): 1428–34.
34. Agate L, Mariotti S, Elisei R, Mossa P, Pacini F, Molinaro E, et al. Thyroid autoantibodies and thyroid function in subjects exposed to Chernobyl fallout during childhood: evidence for a transient radiation-induced elevation of serum thyroid antibodies without an increase in thyroid autoimmune disease. *J Clin Endocrinol Metab.* 2008; 93(7): 2729–36.
35. Völzke H, Werner A, Wallaschofski H, Friedrich N, Robinson DM, Kindler S, et al. Occupational exposure to ionizing radiation is associated with autoimmune thyroid disease. *J Clin Endocrinol Metab.* 2005; 90(8): 4587–92.
36. Brent GA. Environmental exposures and autoimmune thyroid disease. *Thyroid.* 2010; 20(7): 755–61.
37. Barragán-Martínez C, Speck-Hernández CA, Montoya-Ortiz G, Mantilla RD, Anaya JM, Rojas-Villarraga A, et al. Organic solvents as risk factor for autoimmune diseases: a systematic review and meta-analysis. *PLoS One.* 2012; 7(12).
38. Ando T, Davies TF. Clinical Review 160: Postpartum autoimmune thyroid disease: the potential role of fetal microchimerism. *J Clin Endocrinol Metab.* 2003; 88(7): 2965–71.

39. Fugazzola L, Cirello V, Beck-Peccoz P. Microchimerism and endocrine disorders. *J Clin Endocrinol Metab* . 2012; 97(5): 1452–61.
40. Fröhlich E, Wahl R. Thyroid Autoimmunity: Role of Anti-thyroid Antibodies in Thyroid and Extra-Thyroidal Diseases. *Frontiers in Immunolog*. 2017; 521.
41. McLachan SM, Rapoport B, Rapoport B. The molecular biology of thyroid peroxidase: cloning, expression and role as autoantigen in autoimmune thyroid disease. *Endocr Rev*. 1992; 13(2): 192–206.
42. Kohno Y, Yamaguchi F, Saito K, Niimi H, Nishikawa T, Hosoya T. Anti-thyroid peroxidase antibodies in sera from healthy subjects and from patients with chronic thyroiditis: differences in the ability to inhibit thyroid peroxidase activities. *Clin Exp Immunol*. 1991; 85(3): 459–63.
43. Kaczur V, Vereb G, Molnar I, Krajczar G, Kiss E, Farid NR, et al. Effect of anti-thyroid peroxidase (TPO) antibodies on TPO activity measured by chemiluminescence assay. *Clinical Chemistry*. 1997; 43(8): 1392–6.
44. Balucan FS, Morshed SA, Davies TF. Thyroid autoantibodies in pregnancy: their role, regulation and clinical relevance. *J Thyroid Res* 2013.
45. Ruggeri RM, Vicchio TM, Cristani M, Certo R, Caccamo D, Alibrandi A, et al. Oxidative Stress and Advanced Glycation End Products in Hashimoto's Thyroiditis. *Thyroid*. 2016; 26(4): 504–11.
46. DeGroot LJ. Graves' Disease and the Manifestations of Thyrotoxicosis. *Endotext*. 2015.
47. Latrofa F, Ricci D, Grasso L, Vitti P, Masserini L, Basolo F, et al. Characterization of thyroglobulin epitopes in patients with autoimmune and non-autoimmune thyroid diseases using recombinant human monoclonal thyroglobulin autoantibodies. *J Clin Endocrinol Metab*. 2008; 93(2): 591–6.
48. Volpé R. Autoimmune diseases of the endocrine system. CRC Press; 1990. 364 p.
49. Cyriac T, Chellappa PM, R. SP, Immanuel A. Prevalence of hypothyroidism and its association with anti-thyroid peroxidase antibody among adult sea food consuming population attending a tertiary health care centre in Kerala. *International Journal of Biomedical and Advance Research*. 2015; 6(9): 648–55.
50. Caturegli P, de Remigis A, Rose NR. Hashimoto thyroiditis: Clinical and diagnostic criteria. *Autoimmunity Reviews*. 2014; 13(4–5): 391–7.
51. Jacobson DL, Gange SJ, Rose NR, Graham NMH. Epidemiology and estimated population burden of selected autoimmune diseases in the United States. *Clin Immunol Immunopathol*. 1997; 84(3): 223–43.
52. McLeod DSA, Cooper DS. The incidence and prevalence of thyroid autoimmunity. *Endocrine*. 2012; 42(2): 252–65.
53. Golden SH, Robinson KA, Saldanha I, Anton B, Ladenson PW. Clinical review: Prevalence and incidence of endocrine and metabolic disorders in the United States: a comprehensive review. *J Clin Endocrinol Metab*. 2009; 94(6): 1853–78.
54. Delemer B, Aubert JP, Nys P, Landron F, Bouée S. An observational study of the initial management of hypothyroidism in France: the ORCHIDÉE study. *European Journal of Endocrinology*. 2012; 167(6): 817.

55. Vanderpump MPJ. The epidemiology of thyroid disease. *Br Med Bull.* 2011; 99(1): 39–51.
56. Hollowell JG, Staehling NW, Dana Flanders W, Harry Hannon W, Gunter EW, Spencer CA, et al. Serum TSH, T(4), and thyroid antibodies in the United States population (1988 to 1994): National Health and Nutrition Examination Survey (NHANES III). *J Clin Endocrinol Metab.* 2002;87(2): 489–99.
57. Teng X, Shan Z, Chen Y, Lai Y, Yu J, Shan L, et al. More than adequate iodine intake may increase subclinical hypothyroidism and autoimmune thyroiditis: a cross-sectional study based on two Chinese communities with different iodine intake levels. *Eur J Endocrinol.* 2011; 164(6): 943–50.
58. Teng W, Shan Z, Teng X, Guan H, Li Y, Teng D, et al. Effect of iodine intake on thyroid diseases in China. *N Engl J Med.* 2000; 354(26): 2783–93.
59. Bjergved L, Jørgensen T, Perrild H, Carlé A, Cerqueira C, Krejbjerg A, et al. Predictors of change in serum TSH after iodine fortification: an 11-year follow-up to the DanThyr study. *J Clin Endocrinol Metab.* 2012; 97(11): 4022–9.
60. Caturegli P, de Remigis A, Chuang K, Dembele M, Iwama A, Iwama S. Hashimoto's thyroiditis: celebrating the centennial through the lens of the Johns Hopkins hospital surgical pathology records. *Thyroid.* 2010; 23(2): 142–50.
61. Li Y, Bai Y, Liu Z, Ozaki T, Taniguchi E, Mori I, et al. Immunohistochemistry of IgG4 can help subclassify Hashimoto's autoimmune thyroiditis. *Pathol Int.* 2009; 59(9): 636–41.
62. de Luca F, Santucci S, Corica D, Pitrolo E, Romeo M, Aversa T. Hashimoto's thyroiditis in childhood: presentation modes and evolution over time. *Ital J Pediatr.* 2013; 39.
63. Stagnaro-Green A. Approach to the patient with postpartum thyroiditis. *J Clin Endocrinol Metab.* 2012; 97(2): 334–42.
64. Konturek A, Barczyński M, Wierzechowski W, Stopa M, Nowak W. Coexistence of papillary thyroid cancer with Hashimoto thyroiditis. *Langenbeck's Archives of Surgery.* 2013; 398(3): 389.
65. Mandac JC, Chaudhry S, Sherman KE, Tomer Y. The clinical and physiological spectrum of interferon-alpha induced thyroiditis: toward a new classification. *Hepatology.* 2006; 43(4): 661–72.
66. Corsello SM, Barnabei A, Marchetti P, de Vecchis L, Salvatori R, Torino F. Endocrine side effects induced by immune checkpoint inhibitors. *J Clin Endocrinol Metab.* 2013; 98(4): 1361–75.
67. Vita R, Guarneri F, Agah R, Benvenga S. Autoimmune thyroid disease elicited by NY-ESO-1 vaccination. *Thyroid.* 2014; 24(2): 390–4.
68. Cárdenas-Roldán J, Rojas-Villarraga A, Anaya JM. How do autoimmune diseases cluster in families? A systematic review and meta-analysis. *BMC Med.* 2013; 11(1).
69. Vladutiu AO, Rose NR. Autoimmune murine thyroiditis relation to histocompatibility (H-2) type. *Science.* 1971; 174(4014): 1137–9.
70. Grumet FC, Coukell A, Bodmer JG, Bodmer WF, McDevitt HO. Histocompatibility (HL-A) antigens associated with systemic lupus erythematosus. A possible genetic predisposition to disease. *N Engl J Med.* 1971; 285(4): 193–6.

71. Simmonds MJ, Gough SCL. The search for the genetic contribution to autoimmune thyroid disease: the never ending story? *Brief Funct Genomics*. 2011; 10(2): 77–90.
72. Guaraldi F, Zang G, Dackiw AP, Caturegli P. Oncocytic mania: a review of oncocytic lesions throughout the body. *J Endocrinol Invest*. 2011; 34(5): 383–94.
73. Ahmed R, Al-Shaikh S, Akhtar M. Hashimoto Thyroiditis. *Advances in Anatomic Pathology*. 2021; 19(3): 181–6.
74. Makariou S, Liberopoulos EN, Elisaf M, Challa A. Novel roles of vitamin D in disease: what is new in 2011? *Eur J Intern Med*. 2011; 22(4): 355–62.
75. Bikle D. Nonclassic actions of vitamin D. *J Clin Endocrinol Metab*. 2009; 94(1): 26–34.
76. Prietl B, Treiber G, Pieber TR, Amrein K. Vitamin D and immune function. *Nutrients*. 2011; 5(7): 2502–21.
77. Lips P, Hosking D, Lippuner K, Norquist JM, Wehren L, Maalouf G, et al. The prevalence of vitamin D inadequacy amongst women with osteoporosis: an international epidemiological investigation. *J Intern Med*. 2006; 260(3): 245–54.
78. Lappe JM, Travers-Gustafson D, Davies KM, Recker RR, Heaney RP. Vitamin D and calcium supplementation reduces cancer risk: results of a randomized trial. *Am J Clin Nutr*. 2007; 85(6): 1586–91.
79. Stolzenberg-Solomon RZ, Vieth R, Azad A, Pietinen P, Taylor PR, Virtamo J, et al. A Prospective Nested Case-Control Study of Vitamin D Status and Pancreatic Cancer Risk in Male Smokers. *Cancer Research*. 2006; 66(20): 10213–9.
80. Stolzenberg-Solomon RZ, Hayes RB, Horst RL, Anderson KE, Hollis BW, Silverman DT. Serum Vitamin D and Risk of Pancreatic Cancer in the Prostate, Lung, Colorectal, and Ovarian Screening Trial. *Cancer Res*. 2009; 69(4): 1439.
81. Chlebowski RT, Johnson KC, Kooperberg C, Pettinger M, Wactawski-Wende J, Rohan T, et al. Calcium Plus Vitamin D Supplementation and the Risk of Breast Cancer. *JNCI Journal of the National Cancer Institute*. 2000; 100(22): 1581.
82. Vondra K, Stárka L, Hampl R. Vitamin D and thyroid diseases. *Physiol Res*. 2015; 64(Suppl 2): S95–100.
83. Holick MF. Vitamin D deficiency. *N Engl J Med*. 2007; 357(3): 266–81.
84. Plum LA, Deluca HF. Vitamin D, disease and therapeutic opportunities. *Nat Rev Drug Discovery*. 2010; 9(12): 941–55.
85. Muscogiuri G, Tirabassi G, Bizzaro G, Orio F, Paschou SA, Vryonidou A, et al. Vitamin D and thyroid disease: to D or not to D? *Eur J Clin Nutr*. 2015; 69(3): 291–6.
86. Kmiec P, Sworczak K. Vitamin D in thyroid disorders. *Exp Clin Endocrinol Diabetes*. 2015; 123(7): 386–93.
87. Klecha AJ, Barreiro Arcos ML, Frick L, Genaro AM, Cremaschi G. Immune-endocrine interactions in autoimmune thyroid diseases. *Neuroimmunomodulation*. 2008; 15(1): 68–75.
88. Fountoulakis S, Tsatsoulis A. On the pathogenesis of autoimmune thyroid disease: a unifying hypothesis. *Clin Endocrinol (Oxf)*. 2004; 60(4): 397–409.
89. D'Aurizio F, Villalta D, Metus P, Doretto P, Tozzoli R. Is vitamin D a player or not in the pathophysiology of autoimmune thyroid diseases? *Autoimmun Rev*. 2015; 14(5): 363–9.

90. Baeke F, Takiishi T, Korf H, Gysemans C, Mathieu C. Vitamin D: modulator of the immune system. *Curr Opin Pharmacol*. 2010; 10(4): 482–96.
91. Mathieu C, Adorini L. The coming of age of 1,25-dihydroxyvitamin D(3) analogs as immunomodulatory agents. *Trends Mol Med*. 2002; 8(4): 174–9.
92. Hewison M. An update on vitamin D and human immunity. *Clin Endocrinol (Oxf)*. 2012; 76(3): 315–25.
93. Ponikowski P, Kirwan BA, Anker SD, McDonagh T, Dorobantu M, Drozd J, et al. Ferric carboxymaltose for iron deficiency at discharge after acute heart failure: a multicentre, double-blind, randomised, controlled trial. *Lancet*. 2020; 396(10266): 1895–904.
94. Aisen P, Enns C, Wessling-Resnick M. Chemistry and biology of eukaryotic iron metabolism. *Int J Biochem Cell Biol*. 2001; 33(10): 940–59.
95. Lieu PT, Heiskala M, Peterson PA, Yang Y. The roles of iron in health and disease. *Mol Aspects Med*. 2001; 22(1–2): 1–87.
96. Quintero-Gutiérrez AG, González-Rosendo G, Sánchez-Muñoz J, Polo-Pozo J, Rodríguez-Jerez JJ. Bioavailability of heme iron in biscuit filling using piglets as an animal model for humans. *Int J Biol Sci*. 2008; 4(1): 58–62.
97. Guerinot ML. Microbial iron transport. *Annu Rev Microbiol*. 1994; 48: 743–72.
98. Askwith C, Kaplan J. Iron and copper transport in yeast and its relevance to human disease. *Trends Biochem Sci*. 1998; 23(4): 135–8.
99. Hurrell R, Egli I. Iron bioavailability and dietary reference values. *Am J Clin Nutr*. 2010; 91(5).
100. Monsen ER, Hallberg L, Layrisse M, Hegsted DM, Cook JD, Mertz W, et al. Estimation of available dietary iron. *Am J Clin Nutr*. 1978; 31(1): 134–41.
101. Zhang HY, Teng XC, Shan ZY, Wang ZJ, Li CY, Yu XH, et al. Association between iron deficiency and prevalence of thyroid autoimmunity in pregnant and non-pregnant women of childbearing age: a cross-sectional study. *Chin Med J (Engl)*. 2019; 132(18): 2143–9.
102. He L, Shen C, Zhang Y, Chen Z, Ding H, Liu J, et al. Evaluation of serum ferritin and thyroid function in the second trimester of pregnancy. *Endocr J [Internet]*. 2018 [cited 2022 Apr 12]; 65(1): 75–82. Available from: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29033409/>
103. Hess SY, Zimmermann MB, Arnold M, Langhans W, Hurrell RF. Iron deficiency anemia reduces thyroid peroxidase activity in rats. *J Nutr*. 2002; 132(7): 1951–5.
104. Surks MI. Effect of thyrotropin on thyroidal iodine metabolism during hypoxia. *Am J Physiol*. 1969; 216(2): 436–9.
105. Eftekhari MH, Simondon KB, Jalali M, Keshavarz SA, Elguero E, Eshraghian MR, et al. Effects of administration of iron, iodine and simultaneous iron-plus-iodine on the thyroid hormone profile in iron-deficient adolescent Iranian girls. *European Journal of Clinical Nutrition*. 2006; 60(4): 545–52.
106. Khatiwada S, Gelal B, Baral N, Lamsal M. Association between iron status and thyroid function in Nepalese children. *Thyroid Research*. 2016; 9(1).
107. Okuroglu N, Ozturk A, Özdemir A. Is Iron Deficiency A Risk Factor for The Development of Thyroid Autoantibodies In Euthyroid Women With Reproductive Ages? *Acta Endocrinologica (Bucharest)*. 2020; 16(1): 49.

108. Zhang HY, Teng XC, Shan ZY, Wang ZJ, Li CY, Yu XH, et al. Association between iron deficiency and prevalence of thyroid autoimmunity in pregnant and non-pregnant women of childbearing age: a cross-sectional study. *Chinese Medical Journal*. 2019; 132(18): 2143.
109. Veltri F, Decaillet S, Kleynen P, Grabczan L, Belhomme J, Rozenberg S, et al. Prevalence of thyroid autoimmunity and dysfunction in women with iron deficiency during early pregnancy: is it altered? *Clinical Study. European Journal of Endocrinology*. 2016; 175: 191–9.
110. Li S, Gao X, Wei Y, Zhu G, Yang C. The Relationship between Iron Deficiency and Thyroid Function in Chinese Women during Early Pregnancy. *J Nutr Sci Vitaminol (Tokyo)*. 2016; 62(6): 397–401.
111. Brigham DE, Beard JL. Effect of thyroid hormone replacement in iron-deficient rats. *Am J Physiol*. 1995; 269(5 Pt 2).
112. Andersson M, Thankachan P, Muthayya S, Goud RB, Kurpad A v., Hurrell RF, et al. Dual fortification of salt with iodine and iron: a randomized, double-blind, controlled trial of micronized ferric pyrophosphate and encapsulated ferrous fumarate in southern India. *Am J Clin Nutr*. 2002; 88(5): 1378–87.
113. Hess SY, Zimmermann MB, Arnold M, Langhans W, Hurrell RF. Iron Deficiency Anemia Reduces Thyroid Peroxidase Activity in Rats. *The Journal of Nutrition*. 2002; 132(7): 1951–5.
114. McDermott MT, Ridgway EC. Central hyperthyroidism. *Endocrinol Metab Clin North Am*. 1998; 27(1): 187–203.
115. Hosny SS, Aboromia MMM, Ibrahim NA, Abd DK, Halim E, Ibrahim NA. The relationship between vitamin D level and thyroid antibodies in primary hypothyroidism. *The Egyptian Journal of Internal Medicine*. 2019; 31: 164–70.
116. Kaan Demircioglu M, Gul Demircioglu Z, Aygun N, Yilmaz Ozguven B, Ethem Akgun I, Uludag M, et al. Is Vitamin D Deficiency Associated with Chronic Lymphocytic Thyroiditis? *The Medical Bulletin Of Sisli Etfal Hospital Original Research. Med Bull Sisli Etfal Hosp*. 2021; 55(4): 510–5.
117. Krátký J, Ježková J, Kosák M, Vítková H, Bartáková J, Mráz M, et al. Positive Anti-thyroid Antibodies and Nonsuppressed TSH Are Associated with Thyroid Cancer: A Retrospective Cross-Sectional Study. *International Journal of Endocrinology*. 2018.
118. Yuan S, Li Q, Zhang Y, Huang C, Wu H, Li Y, et al. Changes in Anti-Thyroglobulin IgG Glycosylation Patterns in Hashimoto's Thyroiditis Patients. *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*. 2015; 100(2): 717–24.
119. Siriwardhane T, Krishna K, Ranganathan V, Jayaraman V, Wang T, Bei K, et al. Significance of Anti-TPO as an Early Predictive Marker in Thyroid Disease. 2019.
120. Mehanathan PB, Erusan RR, Shantaraman K, Kannan SM. Antithyroid Peroxidase Antibodies in Multinodular Hashimoto's Thyroiditis Indicate a Variant Etiology. *Journal of Thyroid Research*. 2019.
121. Chen CR, Hamidi S, Braley-Mullen H, Nagayama Y, Bresee C, Aliesky HA, et al. Antibodies to thyroid peroxidase arise spontaneously with age in NOD.H-2h4 mice and appear after thyroglobulin antibodies. *Endocrinology*. 2010; 151(9): 4583–93.

122. Hutfless SM, Matos P, Talor M v., Caturegli P, Rose NR. Significance of prediagnostic thyroid antibodies in women with autoimmune thyroid disease. *J Clin Endocrinol Metab.* 2011 Sep; 96(9).
123. Carlé A, Laurberg P, Knudsen N, Perrild H, Ovesen L, Rasmussen LB, et al. Thyroid peroxidase and thyroglobulin auto-antibodies in patients with newly diagnosed overt hypothyroidism. *Autoimmunity.* 2006; 39(6): 497–503.
124. Palacios C, Gonzalez L. Is vitamin D deficiency a major global public health problem? *J Steroid Biochem Mol Biol.* 2014; 144PA (PART A): 138.
125. Borges Botelho IM, Neto AM, Silva A, Tambascia MA, Alegre SM, Zantut-Wittmann DE. Vitamin D in Hashimoto's thyroiditis and its relationship with thyroid function and inflammatory status. Vol. 65. 2018.
126. Ahmed SS, Mohammed AA. Effects of thyroid dysfunction on hematological parameters: Case controlled study. *Annals of Medicine and Surgery.* 2020 Sep 1; 57: 52–5.
127. Rostaei Rad N, Vakili M, Zavar-reza J, Rezaie S, Reza Shirvani A. The Relationship between Thyroid Hormone Levels and Body Iron Status in Iranian Hypothyroidism Patients. *International Journal of Medical Laboratory.* 2016; 3(3): 176–84.
128. Dorgalaleh A, Mahmoodi M, Varmaghani B, node FK, Kia OS, Alizadeh S, et al. Effect of Thyroid Dysfunctions on Blood Cell Count and Red Blood Cell Indice. *Iranian Journal of Pediatric Hematology and Oncology.* 2013; 3(2): 73.
129. Tienboon P, Unachak K. Iron deficiency anaemia in childhood and thyroid function. *Asia Pacific J Clin Nutr.* 2003; 12(2): 198–202.
130. Martinez-Torres C, Cubeddu L, Dillmann E. Effect of exposure to low temperature on normal and iron-deficient subjects. *American Journal of Physiology - Regulatory Integrative and Comparative Physiology.* 1984; 15(3).
131. Ravanbod M, Asadipooya K, Kalantarhormozi M, Nabipour I, Omrani GR. Treatment of Iron-deficiency Anemia in Patients with Subclinical Hypothyroidism. *The American Journal of Medicine.* 2013; 126(5): 420–4.
132. Mehmet E, Aybike K, Ganidagli S, Mustafa K. Characteristics of anemia in subclinical and overt hypothyroid patients. *Endocr J.* 2012; 59(3): 213–20.
133. Das C, Sahana P, Sengupta N, Giri D, Roy M, Mukhopadhyay P. Etiology of anemia in primary hypothyroid subjects in a tertiary care center in Eastern India. *Indian J Endocrinol Metab.* 2012; 16(Suppl 2): 361.
134. Soliman AT, de Sanctis V, Yassin M, Wagdy M, Soliman N. Chronic anemia and thyroid function. *Acta Bio Medica : Atenei Parmensis.* 2017; 88(1): 119.
135. Chen SCH, Shirazi MRS, Orr RA. Triiodothyronine (T3) and thyroxine (T4) levels in iron-deficient, hypertriglyceridemic rats. *Nutrition Research.* 1983; 3(1): 91–106.
136. Beard J, Green W, Miller L, Finch C. Effect of iron-deficiency anemia on hormone levels and thermoregulation during cold exposure. <https://doi.org/101152/ajpregu19842471R114>. 1986; 16(1).
137. Brigham DE, Beard JL. Effect of thyroid hormone replacement in iron-deficient rats. <https://doi.org/101152/ajpregu19952695R1140>. 1995; 269(5 38-5).
138. Beard JL, Borel MJ, Derr J. Impaired thermoregulation and thyroid function in iron-deficiency anemia. *Am J Clin Nutr.* 1990; 52(5): 813–9.

139. Azizi F, Mirmiran P, Sheikholeslam R, Hedayati M, Rastmanesh R. The relation between serum ferritin and goiter, urinary iodine and thyroid hormone concentration. *International journal for vitamin and nutrition research Internationale Zeitschrift für Vitamin- und Ernährungsforschung Journal international de vitaminologie et de nutrition*. 2002; 72(5): 296–9.
140. Zimmermann M, Adou P, Torresani T, Zeder C, Hurrell R. Iron supplementation in goitrous, iron-deficient children improves their response to oral iodized oil. *Eur J Endocrinol*. 2000; 142(3): 217–23.
141. Hess SY, Zimmermann MB, Adou P, Torresani T, Hurrell RF. Treatment of iron deficiency in goitrous children improves the efficacy of iodized salt in Côte d'Ivoire. *Am J Clin Nutr*. 2002; 75(4): 743–8.
142. Fu J, Yang A, Zhao J, Zhu Y, Gu Y, Xu Y, et al. The relationship between iron level and thyroid function during the first trimester of pregnancy: A cross-sectional study in Wuxi, China. *J Trace Elem Med Biol*. 2017; 43: 148–52.
143. Veltri F, Decaillet S, Kleynen P, Grabczan L, Belhomme J, Rozenberg S, et al. Prevalence of thyroid autoimmunity and dysfunction in women with iron deficiency during early pregnancy: is it altered? *Eur J Endocrinol*. 2016; 175(3): 191–9.
144. Yu X, Shan Z, Li C, Mao J, Wang W, Xie X, et al. Iron deficiency, an independent risk factor for isolated hypothyroxinemia in pregnant and nonpregnant women of childbearing age in China. *J Clin Endocrinol Metab*. 2015; 100(4): 1594–601.
145. Zimmermann MB, Burgi H, Hurrell RF. Iron deficiency predicts poor maternal thyroid status during pregnancy. *J Clin Endocrinol Metab*. 2007; 92(9): 3436–40.
146. O'Kane SM, Mulhern MS, Pourshahidi LK, Strain JJ, Yeates AJ. Micronutrients, iodine status and concentrations of thyroid hormones: a systematic review. *Nutr Rev*. 2018; 76(6): 418–31.
147. Zimmermann MB. Iodine deficiency in industrialized countries. *Clin Endocrinol (Oxf)*. 2011; 75(3): 287–8.
148. Talaei A, Ghorbani F, Asemi Z. The Effects of Vitamin D Supplementation on Thyroid Function in Hypothyroid Patients: A Randomized, Double-blind, Placebo-controlled Trial. *Indian Journal of Endocrinology and Metabolism*. 2018; 22(5): 584.
149. Tamer G, Arik S, Tamer I, Coksert D. Relative vitamin D insufficiency in Hashimoto's thyroiditis. *Thyroid*. 2011; 21(8): 891–6.
150. Meng S, He ST, Jiang WJ, Xiao L, Li DF, Xu J, et al. Genetic susceptibility to autoimmune thyroid diseases in a Chinese Han population: Role of vitamin D receptor gene polymorphisms. *Ann Endocrinol (Paris)*. 2015; 76(6): 684–9.
151. Feng M, Li H, Chen SF, Li WF, Zhang F bin. Polymorphisms in the vitamin D receptor gene and risk of autoimmune thyroid diseases: a meta-analysis. *Endocrine*. 2013; 43(2): 318–26.
152. Mansournia N, Mansournia MA, Saeedi S, Dehghan J. The association between serum 25OHD levels and hypothyroid Hashimoto's thyroiditis. *J Endocrinol Invest*. 2014; 37(5): 473–6.
153. Zhang Y, Huang X, Chen Z, Yang Q, Li X, Zhang R, et al. Iron deficiency, a risk factor for thyroid autoimmunity during second trimester of pregnancy in China. *Endocrine Practice*. 2020 Jun 1; 26(6): 595–603.

154. Veltri F, Decaillet S, Kleynen P, Grabczan L, Belhomme J, Rozenberg S, et al. Prevalence of thyroid autoimmunity and dysfunction in women with iron deficiency during early pregnancy: is it altered? Clinical Study. *European Journal of Endocrinology*. 2016; 175: 191–9.
155. Sategna-Guidetti C, Bruno M, Mazza E, Carlino A, Predebon S, Tagliabue M, et al. Autoimmune thyroid diseases and coeliac disease. *Eur J Gastroenterol Hepatol*. 1998; 10(11): 927–31.
156. Fisher AH, Lomasky SJ, Fisher MJ, Oppenheim YL. Celiac disease and the endocrinologist: a diagnostic opportunity. *Endocr Pract*. 2008; 14(3): 381–8.
157. Pinto-Sánchez MI, Bercik P, Verdu EF, Bai JC. Extraintestinal manifestations of celiac disease. *Dig Dis*. 2015; 33(2): 147–54.
158. Tozzoli R, Kodermaz G, Perosa AR, Tampoia M, Zucano A, Antico A, et al. Autoantibodies to parietal cells as predictors of atrophic body gastritis: a five-year prospective study in patients with autoimmune thyroid diseases. *Autoimmun Rev*. 2010; 10(2): 80–3.
159. Lahner E, Centanni M, Agnello G, Gargano L, Vannella L, Iannoni C, et al. Occurrence and risk factors for autoimmune thyroid disease in patients with atrophic body gastritis. *Am J Med [Internet]*. 2008; 121(2): 136–41.
160. Checchi S, Montanaro A, Ciuoli C, Brusco L, Pasqui L, Fioravanti C, et al. Prevalence of parietal cell antibodies in a large cohort of patients with autoimmune thyroiditis. *Thyroid*. 2010; 20(12): 1385–9.
161. Centanni M, Marignani M, Gargano L, Corleto VD, Casini A, Delle Fave G, et al. Atrophic body gastritis in patients with autoimmune thyroid disease: an underdiagnosed association. *Arch Intern Med*. 1999; 159(15): 1726–30.
162. Szczepanek-Parulska E, Hernik A, Ruchała M. Anemia in thyroid diseases. *Pol Arch Intern Med*. 2017; 127(5): 352–60.
163. Zhang HY, Teng XC, Shan ZY, Wang ZJ, Li CY, Yu XH, et al. Association between iron deficiency and prevalence of thyroid autoimmunity in pregnant and non-pregnant women of childbearing age: A cross-sectional study. *Chinese Medical Journal*. 2019; 132(18): 2143–9.
164. Kivity S, Agmon-Levin N, Zisapli M, Shapira Y, Nagy E v., Dankó K, et al. Vitamin D and autoimmune thyroid diseases. *Cell Mol Immunol*. 2011; 8(3): 243–7.
165. D'Aurizio F, Villalta D, Metus P, Doretto P, Tozzoli R. Is vitamin D a player or not in the pathophysiology of autoimmune thyroid diseases? *Autoimmunity Reviews*. 2015; 14(5): 363–9.
166. Effraïmidis G, Badenhoop K, Tijssen JGP, Wiersinga WM. Vitamin D deficiency is not associated with early stages of thyroid autoimmunity. *European Journal of Endocrinology*; 167(1): 43–8.
167. Choi YM, Kim WG, Kim TY, Bae SJ, Kim HK, Jang EK, et al. Low levels of serum vitamin D3 are associated with autoimmune thyroid disease in pre-menopausal women. *Thyroid*. 2014; 24(4): 655–61.
168. Kim CY, Lee YJ, Choi JH, Lee SY, Lee HY, Jeong DH, et al. The Association between Low Vitamin D Status and Autoimmune Thyroid Disease in Korean Premenopausal Women: The 6th Korea National Health and Nutrition Examination Survey, 2013–2014. *Korean Journal of Family Medicine*. 2019; 40(5): 323–8.